

Շատ գեղեցիկ աշխատություն էր «Պատմությունն կաթողիկոսաց եւ կաթողիկոսութեան Կիլիկիոյ», գոր նախ մաս առ մաս հրատարակեց Սիոնի էջերու մէջ (1927—1929) եւ ապա ենթարկելով նոր խմբագրութեան եւ նոխացնելով նոր նիւթերով յանձնած էր մամուլի առանձին հատորով լոյս ընծայելու համար:

Ունի բազմաթիւ յօդուածներ, բանասիրական-պատմական-ազգագրական բովանդակութեամբ զանազան թերթերու մէջ: Կը յիշեմ միայն՝

Էգրաց. Բիրակն 1898, Թ. 44: Ծանկիի մեջ գտնուող Համշեցիներու գաւառաւարարատը. Բիրակն 1899, Թ. 41, 44: Եգիպտոսի կաթողիկոսութիւնը. Արեւելեան Մամուլ, 1904, էջ 145—150 = Լումայ 1904, Բ. 121—126: Կաթողիկոսական ձեռնարկութիւն եւ օժտով. անդ 1903, Թ. 12—13: Հայ եւ Յոյն եկեղեցիներու վիտիթիւնը (նորագիւտ վանքագիրներ.) Բիւզանդիոն 1907, Թ. 6634, 6638, 6640, 6645, 6648, 6667—6668: Պրոռասյի Ս. Աստուածածին Եկեղեցոյ ձեռագիր Աստուածաշունչը. 1285—1287, Լոյս 1906, էջ 1166—1172, 1191—1196, 1216—1221:

Բացի այս տպագրուած երկասիրութիւններէ Կիլիկիեան ունի բազմաթիւ անտիպ գործեր, որոնց վրայ կ'աշխատէր ժամանակ առ ժամանակ, տալու անոնց վերջին գոյնը, կը յիշեմ այս տեղ՝

Յոռցակ հայերէն ձեռագրաց Ազգային Մատենադարանի Կ. Պոլսոյ. կազմուած 1902—1906 տարիներուն: Այս ցուցակին համառօտ պատկերն ունիմ՝ քովս:

Յոռցակ հայերէն ձեռագրաց Կարմիր Վանոց Անկիւրիոյ. կազմուած 1910—1913 տարիներուն:

Հայ Անկիւրիոյ. այն է՝ Անկիւրիոյ Հայերը պատմութեան մէջ:

Հայ Անթեպ, այն է Այնթապի հայ գաղթականութեան պատմութիւնը:

Վարդապետը Հայոց Եկեղեցոյ մեջ (առաջին խմբագրութեամբ լոյս տեսած Լոյս շաբաթաթերթին մէջ 1905 ին):

Նաչեան եւ Նարեկացի (Ա. գրուելը լոյս տեսած Լոյս 1906):

Պատմութիւն աշխարհաւարի:

Աստուածաբանութիւն Հայոց եկեղեցոյ:

Կանոնագիրութիւն Հայոց եկեղեցոյ եւն եւն:

Յուսով ենք թէ անտիպ աշխատութիւններս կ'արժանանան յընթաց ժամանակի տպագրութեան եւ կ'ըլլան յուշարձաններ հեղինակի անուան, որ պիտի մնայ անմոռաց պատմութեան մէջ:

Կը մնայ ինձ ի վերջոյ քաղցր պարտք յիշելու շնորհակալութեամբ, թէ Հանգուցեալը բարձր գնահատելով «Հանդէս Ամսօրեայ» ի գործունէութիւնը եւ նկատի առնելով թէ Մխիթարեան Միաբանութիւնը կարող է Մեծ Պատերազմի ընթացքին տնտեսապէս վնասուած ըլլալ եւ դժուարութիւններ ունենալ ուսումնաթերթին հրատարակութեան համար, ինքնաբերաբար կատարած էր յԱմերիկա հանգանակութիւն մը (իբր 500 տոլար) ի նպաստ «Հանդէս Ամսօրեայ» ի եւ դրած Խմբագրութեան տրամադրութեան տակ: Գեղեցիկ գրաւական մը իր վեհօգի Անձին եւ բարեզգած վերաբերութեան հանդէպ Մխիթարեան Միաբանութեան:

Հ. Ն. Ա.

ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՌԻՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

Թիի 7—9

ՅՈՒԼԻՍ—ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

Ձ. ՏԱՐԻ 1936

ԱԶԳՐԻՆ Վ. ՍՇՍՆԵՑԻ ԱՍՏՂԱԳԵՏ, ՏՕՄԵՐՈՒԳԵՏ ԵՒ ՏԱՂԱՅՈՒԹ († 1628)

Հայոց Մատենագրութեան Պատմութեան մէջ մինչեւ այսօր չէ յիշուած Ազարիա Վ. Սասնեցի: Անիկա ունի սակայն զբաղման եւ զիտական աշխատութիւններ, որոնք, նկատի առնելով դարը, արժէքաւոր են եւ կը հրաւիրեն իրենց վրայ ուշադրութիւն:

Պիտի փորձեմ այս տեղ, առաջին անգամ, ուրուագծել անոր կեանքի պատմութիւնն եւ թուել անոր զբաղման եւ զիտական վաստակները, որչափ թոյլ կու տան ինձ մատչելի աղբիւրները:

ԿԵԱՆՔԸ

Ազարիա, ինչպէս կը գրէ ինքը, Սասուն գաւառէն էր, սակէ կոչուած Սասնեցի¹: Բաղաքին կամ գիւղին անունը, ուր ծնած է, յայտնի չէ: Գրելովը Գարանաղցի² «սա էր, կը գրէ, յերկրէն Տարօն, զոր ոմանք Բալուկը պայ ասեն»: Սասունի սահմանակցութիւնը Տարօնի եւ Բալուկի, հաւանօրէն, այս ենթադրութեան պատճառ եղած է: Ազարիայի հայրն է Մեղիսէթ, մայրը՝ Նուֆ. զորոնք «բարեբարոյ» կը ներկայացնէ Ազարիա: Իր եղբայրներն են Սահակ եւ Նաոթար, եւ քուրդներն են Սահակ եւ Նաոթար: Կը յիշէ Ազարիա նաեւ իր հօրեղբայրները՝ Կարապետ եւ Կարապետ: Անոնք, ամէնն ալ, զոհ կ'երթան ձէլալիներու ասպատակութեանց. այնպէս որ 1609ին կը գրէր Ազարիա, թէ «ոչ ունիմ ի մարմնաւորաց յազգս իմ»: Վասն զի «բազումք, մանաւանդ բնաւքն անդակիցք իմ եւ ազգայինք ի պէսպէս մահս

եւ ի գերութիւնս մատնեցան՝ մեծ թշուառութեամբ արտաքս քարշաղք ի մայրենի գրկաց՝ ի ցանկալի գաւառէն Սասնոյ³, այն է 1599 եւ յաջորդող տարիներուն: Ազարիայի ծննդեան տարին յայտնի չէ: Կ'երեւայ թէ անիկա հետեւելով իւր հօրեղբոր օրինակին՝ նուիրուած էր եկեղեցական վիճակի: Որովհետեւ Ազարիա իւր Յիշատակարանին մէջ իր կնոջ մասին յիշատակութիւն չ'ըներ, պէտք է ենթադրել, թէ արեղայ էր: Ուսման սէրը կը վառէր իր մէջ: Ունէր մասնաւոր հետաքրքրութիւն եկեղեցական իրաւագիտութեան: Իր ցանկութիւնն էր ձեռք բերել Կանոնագրի լաւ օրինակ մը:

Ազարիայի կեանքի մասին հետեւեալ մանրամասնութիւններն ունինք իր իսկ գրչէն, Կանոնագրի Յիշատակարանին մէջ 1609էն.

«Տասն ամ նախ քան զգրել տառիս (այն է 1609—10 = 1598/99) աւերեալ եղեւ աշխարհս մեր ի ձէլալեաց, յոր եւ ես նուազս եւ տառապեալ նշդէնս տարաշխարհիկ եղեալ ի հայրենի տեղոյ իմոյ եւ ի ժառանգութենէ ի հայրենի տեղոյ իմոյ եւ ի ժառանգութենէ եւ շրջելով իմ տեղաց ի տեղ եւ փոխելով գաւառէ ի գաւառ, եւ ոչ գտի հանգիստ օտից իմոյ, այլ իրբեւ զոչխարս մոլորեալս եւ կամ թռչուն մի, որ ի բնոյն ոստնու եւ յերամէ թռչուն մի, որ ի բնոյն ոստնու զընկերսն, հեռանայ <եւ> ոչ եւս գտնու զընկերսն, այսպէս եւ ես ոչ գտի տեղի խաղաղ, ուր դիցեմ զգլուխ իմ: Այլ ես անկայ ի ձեռս անօրինաց, որպէս ձագ յորոգայթս որսողաց, եւ յետ բազում շարժարանաց եւ դառն կտտանաց՝ մօրէ մերկ եղեալ՝ հազիւ մազապուրծ լիեալ գերծայ ի ձեռաց նոցա ողորմութեամբն Աստուծոյ»:

Այսպէս կը բաժնուի, կը հեռանայ Ազարիա իւր «պանծալի» հայրենիքէն եւ իբր քառամեայ աստանդական թափառումներէ ետքը «տուչութեամբ» Աստուծոյ կը հասնի Կ. Պոլիս, 1603ին:

Սասունէն հեռանալու պատճառը միայն ձէլալիներու ասպատակութիւնն եւ հարստա-

¹ Տե՛ս վարը Կանոնագրոց Յիշատակարանը:
² Ժամանակագրութիւն Գրիգոր վարդապետի կամ մտնեցոյ կամ Գարանաղցոյ. Հրատարակեց Մեսրոպ Վ. Նշանեան: Երուսաղէմ 1915, էջ 410—413 «Վասն Ազարիա փիլիսոփային»:

Վ. Արդ աղաչեմ չըմեղադրել,
 Երկարութեան բանիս ներել,
 Յայսքան բանէս համել առնել,
 Եւ զանարժանս բերան մ' յիշել:

Ձեռ. Աղան Վ. Համամճեան, Յուսիկ
 Հայերէն ձեռագրաց Գաղատիոյ, Թ. 11, Թղ.
 594ա—600ա: Ասկէ օրինակ մը հանած է
 Իսահակ Մ. Վ. Եւ կցած ի գիրս Քաղուած ի
 Վահան հաւատոյ անուն գրոցն Հ. Մ. Վ. ի
 Չամչեան. որ յետոյ (1914) սեպհականու-
 թիւնն եղած է Շաւարշ Վ. ի Սահակեան
 յեւզողիւս եւ կը կրէր 25 թուահամարը. ասկէ
 ընդօրինակութիւն մ' ուղարկած էր ինձ Սա-
 հակեան 1914, Ապր. 16ին: Օրինակութեանս
 մէջ տող 235 բաղմակէտերով նշանակուած է,
 յայտնի չէ թէ քանի՞ տող կը պակսի եւ ի՞նչ
 պատճառաւ ծագած է այս թերոյթը. սկզբնա-
 գրէն թուոյթ ինկած էր, թէ բովանդակու-
 թիւնը, որ եւ է պատճառաւ, անկարելոր հա-
 մարուած է: Հաւանօրէն Յակոբ եպ. Կուտի-
 նացի, որ Թ. 11ի ամբողջական օրինակն հա-
 նել տուած էր 1611ին (տե՛ս վարը), նաեւ
 Ողբս ստացած էր: Այս պատմական ոտանա-
 ւորս պիտի հրատարակեմ ստորեւ ամբողջու-
 թեամբ:

2. Յաղագս գիտութեան երկնից բար-
 օրութեան եւ ի. պարունակացն: Ազարիա
 Սասնեցի գրած է զայս ի խնդրոյ Անտոն քա-
 հանայի ի Սեբաստիա, 1607ին:

«Յաղագս գիտութեան երկնից բարձրու-
 թեան եւ եւթն պարունակացն. եւ թէ քանի
 զարէհատ է յերկրէ մինչեւ յերկինս ի խո-
 րանն անմատոյց պարզեալ Ազարիայի աշա-
 կերտի ի Հայոց ՌԾԶ թվին¹⁴, զասացեալ(ս)
 Արիստոտելի եւ Նիկոմարքոս իմաստասիրի,
 որ եզիտ զարուեստ երկրաչափութեան:
 Ի թվին Հայոց ՌԾԶ¹⁵ (1607) պարզեալ եղեւ
 ի Սեբաստիայ:

Այս է եւթն պարունակն: Ոմանք իմաստ-
 նոց այսպէս ասացին զեւթն մոլորական աս-
 տեղաց հեռակ(ա)ցութիւն ի միմեանց: Նախ
 գունտն լուսնին: Ի մերմէ բնակութեանէս
 մինչեւ ցգունդ լուսնն ասպարէզը ԱԳ բեր. . . :

Վերջ. Պարզեալ <եղեւ> Ազարիայի¹⁶.
 Չասացեալն չափից երկնի,
 Ոչ իմաստնոց վերձանելի,
 Մանկանց աղայոց է խաղալի:

¹⁴ Ձեռագրին մէջ քերուած է:
¹⁵ Ձեռագրին մէջ քերուած է ՌԾԶ:
¹⁶ Ձեռագրին մէջ քերուած է «Ազարիայի», բայց
 նշմարելի են զբերը:

Եւ իմաստից պարսաւելի:
 Ձի այս դործ չէր ինձ առնելի,
 Այլ իմաստից ձեռնարկելի:
 Այլ եւ Անտոն քահանայի,
 Խնդրեաց յինչն եւ ես զբեցի:
 Որ եւ յիշման չեմ արժանի,
 Որ ընդունի մեզ ողորմի:
 ՌՅԾ թուականիս մեծ Հոռմի,
 ԷՌԼԲ թվականիս Արարածի,
 ՁՌ ու ԸՃ ու է թվի
 Ելից մարդուն անտի դրախտի,
 Թվականի ծննդեան փրկչին
 Ռ ու Ո եւ Թ ամի»:

Ձեռ. Վիեննա, Մխիթ. Մատ. Թ. 386,
 Թղ. 386ա—388ա:

3. Յաղագս որքանութեան եօթնիսպար
 եւ երկերիւրացն:

«Յաղագս որքանութեան էՌ եւ Մացն,
 որ է յԵլիցն Աղամայ ի դրախտէն մինչեւ ի
 կատարածն թէ քանի ամիս է կամ քանի շա-
 րաթ, քանի աւր, քանի ժամ, քանի մաս,
 կամ քանի ական թաւթափելն, որ է խփել ու
 բանալ[ու] ակին:

Ձի եւթն դար է կենցաղուս եւ դարն հա-
 զար ամ, եւ եւթն աւր է շաբաթն, ամէն ա-
 ւուր մի դար, որպէս ասէ Եսայի, որչափ
 տեւէ շաբաթն՝ տեւէ աշխարհս. . . : Եւ արդ
 զորքանութիւնը սոցա պարզեալ Ազարիայի¹⁶
 այսպէս. էՌ ամն ՁԳՌ ամիս է. ԼԶ բիւր եւ
 Ա. շաբաթք են ԻԲ քանքար եւ ԾԲՌ աւուրք
 են. աւրն ԻԳ ժամ է ընդ տիւ եւ ընդ գիշեր.
 Եւ անուանք ժամուցն այս է.

Ժամք տըրընջեանն.	Ժամք գիշերոյ.
1. Այդն,	Պաւարակն,
2. Ծոյզն,	Աղջամուղջն,
3. Չայրացեալն,	Մթացեալն,
4. Ճառագայթեալն,	Շաշուան,
5. Շառաւեղեալն,	Կամօտն,
6. Երկրատեսն,	Բաւական,
7. Շանդկողն,	Պաւթափեալն,
8. Հրայկաթն,	Գիզակն,
9. Հուրփայտեալն,	Լուսածեմն,
10. Թաւթեալն,	Առաւօտն,
11. Առ(ա)ւաւան,	Լուսափայլն,
12. Արբողն:	Փայլածուն:

Ամիսն Ձի ժամ է տարին. . .
 Ձեռ. Վիեննա, Մխիթ. Մատ. Թ. 386,
 Թղ. 388ա—390ա:

4. Յաղագս գիտութեան Արեգական քա-
 ւալմանցն:

«Յաղագս գիտութեան Արեգական թա-
 ւալմանցն¹⁷ եւ ժամուցն եւ մասանցն եւ աս-
 տիճանաց եւ ակին թարթիցն¹⁸ եւ հինգ ա-
 ւուրց արարչութեանց եւ նահանջիցն եւ չո-
 րից¹⁹ ամսոցն²⁰, որ է հունձ²¹, վերջին կա-
 տարածին եւ լրուսն էՌ եւ Մ²² ամին եւ կա-
 տարածի մասանց լուսին²³ եւ թիւք ամացն
 կատարածի լուսնին²⁴, պարզեալ Ազարիայի
 աշակերտի ի Հայոց ՌԾԶ²⁵ թվին:

Արդ գիտելի է, զի գիշերուան վերջի
 ժամն որ է փայլածուն՝ յորժամ վճարի,
 ծագէ զիմբիաթն, որ է լոյսն, որ յառաջէ քան
 զարեգակն յերկնից ծագէ. . . »:
 = Ձեռ. Վիեննա, Մխիթ. Մատ. Թ. 386,
 Թղ. 390ա—400ա (= M): Տիւրիւղէն, Հա-
 մալսարանի Մատ. Թ. 85, 47բ—58բ (Վերջը
 պակաս) = Finck, Յուց. Ma XIII, էջ 118
 (= T):

5. Վասն գիտութեան հինգ աւուրց Արար-
 չութեան:

«Այլ պարզ Մեկնութիւն յԱզարիայ աշա-
 կերտէ արարեալ ի Հայոց ՌԾԶ թվին վասն
 գիտութեան հինգ աւուրց արարչութեան եւ
 նահանջին եւ չորից ամսոցն²⁶ եւ կատարածի
 լուսնին: Ոչ թէ զխորհուրդ բանին մեկնէ,
 այլ զթիւ ժամանակացն թէ ուստի՞ սկսանի
 եւ ուր կատարի:

Գիտելի է զի օրն ԻԳ ժամ է. . . »:
 Վ. Այս է ըստ կարծեաց իմաստասիրաց.
 բայց ճշմարտն Աստուծոյ միայն է գիտելի:
 = Ձեռ. Վիեննա, Մխիթ. Մատ. Թ. 386,
 Թղ. 400բ—406ա:

Գրուածքիս խորագրերը նախորդ հատուա-
 ծին մէջ կրկնուած է. հաւանօրէն ընդօրին-
 նակողէն: Կ'երեւայ թէ Ազարիա 1609ին
 միւսանգամ խմբագրած է այս եւ նախորդ
 միւսանգամ իրացնելով զանոնք. ուստի
 զրուածքները միացնելով զանոնք. ուստի
 Տիւրիւղէնի օրինակը վերջին խմբագրութիւնը
 կը ներկայացնէ, զժրախտարար վերջը պա-
 կաս է հոն: Հ. Տաշեան, Յուց. 839 խօսելով
 Թ. 386ի վրայ, կը գրէ. «գործին վերջը կի-
 րուածքիս խորագրերը նախորդ հատուա-
 ծին մէջ կրկնուած է. հաւանօրէն ընդօրին-
 նակողէն: Կ'երեւայ թէ Ազարիա 1609ին
 միւսանգամ խմբագրած է այս եւ նախորդ
 միւսանգամ իրացնելով զանոնք. ուստի
 զրուածքները միացնելով զանոնք. ուստի
 Տիւրիւղէնի օրինակը վերջին խմբագրութիւնը
 կը ներկայացնէ, զժրախտարար վերջը պա-
 կաս է հոն: Հ. Տաշեան, Յուց. 839 խօսելով
 Թ. 386ի վրայ, կը գրէ. «գործին վերջը կի-
 րուածքիս խորագրերը նախորդ հատուա-
 ծին մէջ կրկնուած է. հաւանօրէն ընդօրին-
 նակողէն: Կ'երեւայ թէ Ազարիա 1609ին
 միւսանգամ խմբագրած է այս եւ նախորդ
 միւսանգամ իրացնելով զանոնք. ուստի
 զրուածքները միացնելով զանոնք. ուստի
 Տիւրիւղէնի օրինակը վերջին խմբագրութիւնը
 կը ներկայացնէ, զժրախտարար վերջը պա-
 կաս է հոն: Հ. Տաշեան, Յուց. 839 խօսելով
 Թ. 386ի վրայ, կը գրէ. «գործին վերջը կի-
 րուածքիս խորագրերը նախորդ հատուա-
 ծին մէջ կրկնուած է. հաւանօրէն ընդօրին-
 նակողէն: Կ'երեւայ թէ Ազարիա 1609ին
 միւսանգամ խմբագրած է այս եւ նախորդ
 միւսանգամ իրացնելով զանոնք. ուստի
 զրուածքները միացնելով զանոնք. ուստի
 Տիւրիւղէնի օրինակը վերջին խմբագրութիւնը
 կը ներկայացնէ, զժրախտարար վերջը պա-
 կաս է հոն: Հ. Տաշեան, Յուց. 839 խօսելով
 Թ. 386ի վրայ, կը գրէ. «գործին վերջը կի-
 րուածքիս խորագրերը նախորդ հատուա-
 ծին մէջ կրկնուած է. հաւանօրէն ընդօրին-
 նակողէն: Կ'երեւայ թէ Ազարիա 1609ին
 միւսանգամ խմբագրած է այս եւ նախորդ
 միւսանգամ իրացնելով զանոնք. ուստի
 զրուածքները միացնելով զանոնք. ուստի
 Տիւրիւղէնի օրինակը վերջին խմբագրութիւնը
 կը ներկայացնէ, զժրախտարար վերջը պա-
 կաս է հոն: Հ. Տաշեան, Յուց. 839 խօսելով
 Թ. 386ի վրայ, կը գրէ. «գործին վերջը կի-
 րուածքիս խորագրերը նախորդ հատուա-
 ծին մէջ կրկնուած է. հաւանօրէն ընդօրին-
 նակողէն: Կ'երեւայ թէ Ազարիա 1609ին
 միւսանգամ խմբագրած է այս եւ նախորդ
 միւսանգամ իրացնելով զանոնք. ուստի
 զրուածքները միացնելով զանոնք. ուստի
 Տիւրիւղէնի օրինակը վերջին խմբագրութիւնը
 կը ներկայացնէ, զժրախտարար վերջը պա-
 կաս է հոն: Հ. Տաշեան, Յուց. 839 խօսելով
 Թ. 386ի վրայ, կը գրէ. «գործին վերջը կի-
 րուածքիս խորագրերը նախորդ հատուա-
 ծին մէջ կրկնուած է. հաւանօրէն ընդօրին-
 նակողէն: Կ'երեւայ թէ Ազարիա 1609ին
 միւսանգամ խմբագրած է այս եւ նախորդ
 միւսանգամ իրացնելով զանոնք. ուստի
 զրուածքները միացնելով զանոնք. ուստի
 Տիւրիւղէնի օրինակը վերջին խմբագրութիւնը
 կը ներկայացնէ, զժրախտարար վերջը պա-
 կաս է հոն: Հ. Տաշեան, Յուց. 839 խօսելով
 Թ. 386ի վրայ, կը գրէ. «գործին վերջը կի-
 րուածքիս խորագրերը նախորդ հատուա-
 ծին մէջ կրկնուած է. հաւանօրէն ընդօրին-
 նակողէն: Կ'երեւայ թէ Ազարիա 1609ին
 միւսանգամ խմբագրած է այս եւ նախորդ
 միւսանգամ իրացնելով զանոնք. ուստի
 զրուածքները միացնելով զանոնք. ուստի
 Տիւրիւղէնի օրինակը վերջին խմբագրութիւնը
 կը ներկայացնէ, զժրախտարար վերջը պա-
 կաս է հոն: Հ. Տաշեան, Յուց. 839 խօսելով
 Թ. 386ի վրայ, կը գրէ. «գործին վերջը կի-
 րուածքիս խորագրերը նախորդ հատուա-
 ծին մէջ կրկնուած է. հաւանօրէն ընդօրին-
 նակողէն: Կ'երեւայ թէ Ազարիա 1609ին
 միւսանգամ խմբագրած է այս եւ նախորդ
 միւսանգամ իրացնելով զանոնք. ուստի
 զրուածքները միացնելով զանոնք. ուստի
 Տիւրիւղէնի օրինակը վերջին խմբագրութիւնը
 կը ներկայացնէ, զժրախտարար վերջը պա-
 կաս է հոն: Հ. Տաշեան, Յուց. 839 խօսելով
 Թ. 386ի վրայ, կը գրէ. «գործին վերջը կի-
 րուածքիս խորագրերը նախորդ հատուա-
 ծին մէջ կրկնուած է. հաւանօրէն ընդօրին-
 նակողէն: Կ'երեւայ թէ Ազարիա 1609ին
 միւսանգամ խմբագրած է այս եւ նախորդ
 միւսանգամ իրացնելով զանոնք. ուստի
 զրուածքները միացնելով զանոնք. ուստի
 Տիւրիւղէնի օրինակը վերջին խմբագրութիւնը
 կը ներկայացնէ, զժրախտարար վերջը պա-
 կաս է հոն: Հ. Տաշեան, Յուց. 839 խօսելով
 Թ. 386ի վրայ, կը գրէ. «գործին վերջը կի-
 րուածքիս խորագրերը նախորդ հատուա-
 ծին մէջ կրկնուած է. հաւանօրէն ընդօրին-
 նակողէն: Կ'երեւայ թէ Ազարիա 1609ին
 միւսանգամ խմբագրած է այս եւ նախորդ
 միւսանգամ իրացնելով զանոնք. ուստի
 զրուածքները միացնելով զանոնք. ուստի
 Տիւրիւղէնի օրինակը վերջին խմբագրութիւնը
 կը ներկայացնէ, զժրախտարար վերջը պա-
 կաս է հոն: Հ. Տաշեան, Յուց. 839 խօսելով
 Թ. 386ի վրայ, կը գրէ. «գործին վերջը կի-
 րուածքիս խորագրերը նախորդ հատուա-
 ծին մէջ կրկնուած է. հաւանօրէն ընդօրին-
 նակողէն: Կ'երեւայ թէ Ազարիա 1609ին
 միւսանգամ խմբագրած է այս եւ նախորդ
 միւսանգամ իրացնելով զանոնք. ուստի
 զրուածքները միացնելով զանոնք. ուստի
 Տիւրիւղէնի օրինակը վերջին խմբագրութիւնը
 կը ներկայացնէ, զժրախտարար վերջը պա-
 կաս է հոն: Հ. Տաշեան, Յուց. 839 խօսելով
 Թ. 386ի վրայ, կը գրէ. «գործին վերջը կի-
 րուածքիս խորագրերը նախորդ հատուա-
 ծին մէջ կրկնուած է. հաւանօրէն ընդօրին-
 նակողէն: Կ'երեւայ թէ Ազարիա 1609ին
 միւսանգամ խմբագրած է այս եւ նախորդ
 միւսանգամ իրացնելով զանոնք. ուստի
 զրուածքները միացնելով զանոնք. ուստի
 Տիւրիւղէնի օրինակը վերջին խմբագրութիւնը
 կը ներկայացնէ, զժրախտարար վերջը պա-
 կաս է հոն: Հ. Տաշեան, Յուց. 839 խօսելով
 Թ. 386ի վրայ, կը գրէ. «գործին վերջը կի-
 րուածքիս խորագրերը նախորդ հատուա-
 ծին մէջ կրկնուած է. հաւանօրէն ընդօրին-
 նակողէն: Կ'երեւայ թէ Ազարիա 1609ին
 միւսանգամ խմբագրած է այս եւ նախորդ
 միւսանգամ իրացնելով զանոնք. ուստի
 զրուածքները միացնելով զանոնք. ուստի
 Տիւրիւղէնի օրինակը վերջին խմբագրութիւնը
 կը ներկայացնէ, զժրախտարար վերջը պա-
 կաս է հոն: Հ. Տաշեան, Յուց. 839 խօսելով
 Թ. 386ի վրայ, կը գրէ. «գործին վերջը կի-
 րուածքիս խորագրերը նախորդ հատուա-
 ծին մէջ կրկնուած է. հաւանօրէն ընդօրին-
 նակողէն: Կ'երեւայ թէ Ազարիա 1609ին
 միւսանգամ խմբագրած է այս եւ նախորդ
 միւսանգամ իրացնելով զանոնք. ուստի
 զրուածքները միացնելով զանոնք. ուստի
 Տիւրիւղէնի օրինակը վերջին խմբագրութիւնը
 կը ներկայացնէ, զժրախտարար վերջը պա-
 կաս է հոն: Հ. Տաշեան, Յուց. 839 խօսելով
 Թ. 386ի վրայ, կը գրէ. «գործին վերջը կի-
 րուածքիս խորագրերը նախորդ հատուա-
 ծին մէջ կրկնուած է. հաւանօրէն ընդօրին-
 նակողէն: Կ'երեւայ թէ Ազարիա 1609ին
 միւսանգամ խմբագրած է այս եւ նախորդ
 միւսանգամ իրացնելով զանոնք. ուստի
 զրուածքները միացնելով զանոնք. ուստի
 Տիւրիւղէնի օրինակը վերջին խմբագրութիւնը
 կը ներկայացնէ, զժրախտարար վերջը պա-
 կաս է հոն: Հ. Տաշեան, Յուց. 839 խօսելով
 Թ. 386ի վրայ, կը գրէ. «գործին վերջը կի-
 րուածքիս խորագրերը նախորդ հատուա-
 ծին մէջ կրկնուած է. հաւանօրէն ընդօրին-
 նակողէն: Կ'երեւայ թէ Ազարիա 1609ին
 միւսանգամ խմբագրած է այս եւ նախորդ
 միւսանգամ իրացնելով զանոնք. ուստի
 զրուածքները միացնելով զանոնք. ուստի
 Տիւրիւղէնի օրինակը վերջին խմբագրութիւնը
 կը ներկայացնէ, զժրախտարար վերջը պա-
 կաս է հոն: Հ. Տաշեան, Յուց. 839 խօսելով
 Թ. 386ի վրայ, կը գրէ. «գործին վերջը կի-
 րուածքիս խորագրերը նախորդ հատուա-
 ծին մէջ կրկնուած է. հաւանօրէն ընդօրին-
 նակողէն: Կ'երեւայ թէ Ազարիա 1609ին
 միւսանգամ խմբագրած է այս եւ նախորդ
 միւսանգամ իրացնելով զանոնք. ուստի
 զրուածքները միացնելով զանոնք. ուստի
 Տիւրիւղէնի օրինակը վերջին խմբագրութիւնը
 կը ներկայացնէ, զժրախտարար վերջը պա-
 կաս է հոն: Հ. Տաշեան, Յուց. 839 խօսելով
 Թ. 386ի վրայ, կը գրէ. «գործին վերջը կի-
 րուածքիս խորագրերը նախորդ հատուա-
 ծին մէջ կրկնուած է. հաւանօրէն ընդօրին-
 նակողէն: Կ'երեւայ թէ Ազարիա 1609ին
 միւսանգամ խմբագրած է այս եւ նախորդ
 միւսանգամ իրացնելով զանոնք. ուստի
 զրուածքները միացնելով զանոնք. ուստի
 Տիւրիւղէնի օրինակը վերջին խմբագրութիւնը
 կը ներկայացնէ, զժրախտարար վերջը պա-
 կաս է հոն: Հ. Տաշեան, Յուց. 839 խօսելով
 Թ. 386ի վրայ, կը գրէ. «գործին վերջը կի-
 րուածքիս խորագրերը նախորդ հատուա-
 ծին մէջ կրկնուած է. հաւանօրէն ընդօրին-
 նակողէն: Կ'երեւայ թէ Ազարիա 1609ին
 միւսանգամ խմբագրած է այս եւ նախորդ
 միւսանգամ իրացնելով զանոնք. ուստի
 զրուածքները միացնելով զանոնք. ուստի
 Տիւրիւղէնի օրինակը վերջին խմբագրութիւնը
 կը ներկայացնէ, զժրախտարար վերջը պա-
 կաս է հոն: Հ. Տաշեան, Յուց. 839 խօսելով
 Թ. 386ի վրայ, կը գրէ. «գործին վերջը կի-
 րուածքիս խորագրերը նախորդ հատուա-
 ծին մէջ կրկնուած է. հաւանօրէն ընդօրին-
 նակողէն: Կ'երեւայ թէ Ազարիա 1609ին
 միւսանգամ խմբագրած է այս եւ նախորդ
 միւսանգամ իրացնելով զանոնք. ուստի
 զրուածքները միացնելով զանոնք. ուստի
 Տիւրիւղէնի օրինակը վերջին խմբագրութիւնը
 կը ներկայացնէ, զժրախտարար վերջը պա-
 կաս է հոն: Հ. Տաշեան, Յուց. 839 խօսելով
 Թ. 386ի վրայ, կը գրէ. «գործին վերջը կի-
 րուածքիս խորագրերը նախորդ հատուա-
 ծին մէջ կրկնուած է. հաւանօրէն ընդօրին-
 նակողէն: Կ'երեւայ թէ Ազարիա 1609ին
 միւսանգամ խմբագրած է այս եւ նախորդ
 միւսանգամ իրացնելով զանոնք. ուստի
 զրուածքները միացնելով զանոնք. ուստի
 Տիւրիւղէնի օրինակը վերջին խմբագրութիւնը
 կը ներկայացնէ, զժրախտարար վերջը պա-
 կաս է հոն: Հ. Տաշեան, Յուց. 839 խօսելով
 Թ. 386ի վրայ, կը գրէ. «գործին վերջը կի-
 րուածքիս խորագրերը նախորդ հատուա-
 ծին մէջ կրկնուած է. հաւանօրէն ընդօրին-
 նակողէն: Կ'երեւայ թէ Ազարիա 1609ին
 միւսանգամ խմբագրած է այս եւ նախորդ
 միւսանգամ իրացնելով զանոնք. ուստի
 զրուածքները միացնել

Բ. Կանոնագրիք, ք. 120ա—355բ:

- Շարադրութիւնք կանոնաց եղեալ այսչափ եւ այսչափ կարգ զլիտոցն. եւ այս ցանկոյս զտաննս զոր խնդրես զու: Թուով քառասուն է: — Իսկ այժմ գրեմք զթիւս վկայութեան համարարառաց, թէ ո՛ւր եւ ոյք զուգին ընդ միմեանս վկայութիւնքն: Եւ նախ՝ Ընդ արեւելս պարտ է երկիր պազանել...: — Սկիզբն Առաքելական կանոնիս: Վարդապետութիւն Առաքելոցն զինի վերանալոյն Քրիստոսի առ Հայր յերկինս: — Գլուխք եւ թիւք համօրէն կանոնական. ասացուած առաքելական կանոնիս զլուխք ԼԳ: — Այլ իմն ցանդ գրոց կանոնացս. վասն թուոց զլուսոր ցանդի համարոցն. զոր զթիւ հաշուոցն գտցես ի համարս. որ բոլորեալ է կարմիր լոքով. եւ այսպէս անաշխատ գտցես զգլուխ կանոնաց եւ ցանկից. զի ցանգս զցանգն ցուցանէ:
1. Կանոնք եւ սահմանք զոր եղին աշակերտքն Քրիստոսի ի սուրբ եկեղեցիս:
 2. Երկրորդ Առաքելական կանոնք: Գլ. 26:
 3. Սահմանք կանոնաց Ս. Թադէոսի:
 4. Կանոնք տեառն Փիլիպպոսի առաքելոյն:
 5. Կանոնք հարանցն հետեւողաց:
 6. Անկիրիոյ կանոնք, զլուխք Ի:
 7. Դնի կանոն Նիկիական, զլ. Ի:
 8. Կանոնք Բ. Նիկիականք:
 9. Կանոնք Ս. Գրիգորի առաջնոյ Հայոց:
 10. Կանոնք Աթանասի:
 11. [Կանոնք Մակարայ:]
 12. Կանոնք Կ. Պոլսի ժողովոյն:
 13. Սահմանք կանոնագրութեան Գրիգորի Ատուածարանի:
 14. Կանոնք Բարսղի, զլ. Ծ:
 15. Բարսղի Գիր կանոնական առ Դիոնիս:
 16. Բարսղի Գիր կանոնական վասն պէսպէս ախտից:
 17. Եփրեմի ի կուսական ճառէն:
 18. Կանոնք Ներսիսի կաթողիկոսի եւ Ներշապհոյ, զլ. Լէ:
 19. Կեսարեայ կանոնք Ժ:
 20. Նէոկեսարեայ կանոնք:
 21. Գանգրայ կանոնք:
 22. Անտիոքայ կանոնք:
 23. Սոստովանութիւն ժողովոյն Անտիոքայ:
 24. Ղաւոզիկեայ կանոնք:

25. Սարգիկեայ կանոնք:
26. Կանոնք Եպիփանոս:
27. Կանոնք Եփեսոսի ժողովոյն:
28. Կանոնք Կիւրղի:
29. Սահակայ կանոնք:
30. Կանոնք Շահապիվանի:
31. Թուղթ Սեւաղեայ:
32. Կանոնք Բ. Անտիոքայ:
33. Կանոնք Յովհ. Մանդակունւոյ:
34. Նորին Յովհ. Մանդակունւոյ Բան կանոնական:
35. Արքահամու Մամիկոնէից եպիսկոպոսի առ Վաչագան:
36. Կանոնք վերջնոյ Սահակայ կաթողիկոսի:
37. Կանոնք Յովհ. իմաստասիրի:
38. Կանոնք Սիւնի:
39. Սահմանագրութիւն Վաչագանայ Աղուանից արքայի:
40. Կանոնք Դոււնոյ ժողովոյն:
41. Սրբոյն Եղիշայի ի կանոնաց գրոց:
42. Յովհաննու Կոստանդնուպոլսի հայրապետի: Քանզի ոչ եթէ ընդ վայր յերեմք յատուածային խորհուրդն զննջեցեալն...:
43. Մեծի Ազաթանգեղոսի ի բանէն, որ զԿայենէ: Արգ աստանոր զտէրունեանն դադարեցուցուք զառասանութիւն...:
44. Երանելոյն Մեսրոպայ Հայոց վարդապետին. Բարուք ողբայր ոմն ի սրբոց:
45. Սահմանք եւ կանոնք կարգի եկեղեցւոյ սրբոյն Ներսէսի Հայոց հայրապետին. զլ. ՂԵ:
46. Կանոնք Յոհաննու Մանդակունւոյ Հայոց կաթողիկոսի. զլուխ է: Քահանայ Կ. ամեայ ի պատարագէ լուսոցէ...:
47. Նորին Յովհաննու Մանդակունւոյ կոչումն ապաշխարութեան: — Սոստովանութիւն քահանայի:
48. Կանոնք երանելոյն Եպիփանու Կիւրացու եպիսկոպոսի:
49. Ի հարանց հետեւողաց է բանս:
50. Կղեմայ Հոովմայ հայրապետին:
51. Սրբոյն Դիոնեսիոսի Աթենացւոյ բան Ա. եւ Բ.:
52. Կանոնք սուրբ ժողովոյն, որ ի Թէոզուպոլիս:
53. Հիպոդիտայ սրբոյ բան ի Ծնունդն եւ ի Մկրտութիւն Տեառն. զլուխ Ա:
54. Մելիտոսի եպիսկոպոսի թուղթ:
55. Մանուէլի. զլուխ Ա:
56. Ի Սոկրատայ:

57. Կանոնք տեառն Սիմէոնի Աղուանից կաթողիկոսի:
 58. Նեկտարեայ Հոովմայ եպիսկոպոսի:
 59. Հարցումն Թէոդորոսի քահանայի եկեղեցւոյն Կեսարու առ երանելի Եպիփան:
 60. Յոհաննու Երուսաղէմայ եպիսկոպոսի:
 61. Սերբերիանոսի ի Ղուկայ Աւետարանին մեկնութենէն:
 62. Ներսիսի կաթողիկոսի եղբար տէր Գրիգորիսի Հայոց կաթողիկոսի վասն ազգականութեան: Մի ոք արեան մերձաւոր...:
 63. Կանոնք զգուշաւոր քահանայիցն համառօտ. Քահանայից պարտ եւ արժան է սրբութեամբ սպասաւորել...:
 64. Վասն զգուշութեամբ սպասաւորելոյ սուրբ խորհրդոյն: Եթէ տխմարութեամբ ճապարղէ...:
 65. Եղնկայ Կողբացւոյ Հայոց վարդապետի բան Ա. եւ Բ.:
 66. Անանիայի Հայոց վարդապետի սակս անխտիր հաղորդելոյն Յունաց:
 67. Այլուստ ժողոված իմաստախոհ սուրբ արանց:
 68. Յաղագս նկարեալ պատկերաց: Ի պատկերս նկարեալս...:
 69. Վասն քահանայագործութեան կարգաց պատրաստութեան:
 70. Սուրբ հայրապետացն անուանք Նիկիոյ սուրբ ժողովոյն այս են...:
 71. Գաւազանաղիք կաթողիկոսաց. քահանայապետք Հայոց մեծաց մինչեւ Սարգիս կաթողիկոսն:
 72. Եպիսկոպոսք Կամսարական տան:
- Գ. Հաւաքումն կանոնական քարոզ եւ նիսանաց. ք. 356ա—600:
1. Բանք զեղեցիկք եւ յոյժ պիտանի վասն աթոռոյն Ախթամարայ, որ է ի ներքոյ բանադրանաց. ի սրբոյն Գրիգորէ Տաթեւացւոյ առաքելաշնորհ վարդապետէ:
 2. Դարձեալ զինի բանադրանացն զոր յիշեաց եւ մեղադրեաց երեցս երանեալ եւ երկրորդ Լուսաւորիչն այլ եւ նորոգիչ Հայոց երկրորդ Լուսաւորիչն այլ եւ նորոգիչ Հայոց ազգիս սուրբն Գրիգոր պարթեւային: Յոր ազգիս զղջացեալք յետոյ ոմանք Ախթամարեք եւ հնազանդեալ սուրբ Աթոռոյն էջմիածնայ՝ ընկալան աւրհնութիւն ի Կիրակոսէ կաթողիկոսէն Հայոց, որ է այս. Ես Կիրակոս ծառայ ծառայիցք Աստուծոյ...:

3. Սրատ կանոնական ընդհանուր ամենայն հաւատացելոց ի Քրիստոս. ասացեալ Կիրակոսի կաթողիկոսի սուրբ էջմիածնի: Մի ոք իշխեսցէ զանկեալն ի կարգէ քահանայութեան կաթողիկոս զնել...:
- Թղ. 376ա—378բ. 4. Տեսիլ սրբոյն Սահակայ Հայոց հայրապետին ի քերթողական գրոց: Ժողովեցան միարան նախարարքն...:
- Թղ. 379ա—415ա. 5. Տեսիլ Ս. Գրիգորի Լուսաւորչին, զոր ետես ի Վաղարշապատ քաղաքի: Իսկ զիտիանորդն Քրիստոսի ճշմարիտ քահանայապետի...:
6. Հարցումն պէսպէս խոստովանութիւն բանից եւ պատահմանց եկելոց ի զգուշութիւն. զոր հարցեալ համբալ քահանայի որոյ անունն Արքայութիւն կոչի, զԴաւիթ ոմն քահանայ զիտուն յոյժ: Հարց. Եթէ զինչ է որ յարարածս Աստուծոյ ոմանք սուրբ կոչեցան...:
- Թղ. 416ա—420բ. 7. Կանոնք երանելոյն Օգոստինոսի Հոովմայ (իմա՛ չիւպպոնի) եպիսկոպոսի վասն վարուց կրօնաւորաց: Նախ քան զամենայն, եղբարք սիրելիք, պարտիք սիրել զԱստուած...:
8. Նորին երանելոյն Օգոստինոսի խրատ ողէչաճք վասն տարեկորձացն եւ նորամտիցն ի կարգ: Նախ պարտիս ի միտ ածել...:
- Թղ. 421ա—462ա. 9. Թուղթ Ներսիսի կաթողիկոսի ընդհանրական առ համօրէն հայասեռ աղինս...:
- Թղ. 462ա—483ա. 10. Թուղթ տեառն Գրիգորիսի կաթողիկոսի Հայոց՝ գրեալ եղբոր նորին Ներսէսի եպիսկոպոսի... ի Միջագետս Ասորոց...: Թէպէտ եւ տէրունական հրաման...:
- Թղ. 483ա—500բ. 11. Թուղթ միւլթարական տեառն Ներսէսի կաթողիկոսի առ ոմն իշխան արեւելեան...: Անտես է յոյս աստուածային...:
12. Նորին... առ եղբորորդին իւր Ապիրատ: Արեգական լուսոյ...:
- Թղ. 501ա—515ա. 13. Բան խրատու երանելի սուրբ հօրն եւ քաջ բարունապետի Յասյի վարդապետին Հայոց ասացեալ վասն մոլորման Չատկի: Եւ արդ սուրբ հօրս այսոքիկ բանք...:
14. Յաղագս Քաղկեդոնի ժողովոյն է: Ժողովն Քաղկեդոնի չարապէս շինելով ի վերայ հիման Նեստորի...:
15. Ընդդէմ այնոցիկ, որ ընդդէմ բա-

ժակին մոլին: Բաժակն օրհնութեան, զոր օրհնեմք...:

16. Դարձեալ ընդդիմարանութիւն սակս ջրոյն խառնման ի սուրբ խորհուրդն. ի թուին Հայոց ՉԾԸ:

Թղ. 515ա—530բ. 17. Ստեփանոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի եւ իմաստասիրի, պատասխանի թղթոյն Գերմանոսի պատրիարքի Կոստանդնուպոլսի: Յոգնապատիւ եւ հուշակելի փառաւորութեամբ...:

Թղ. 530բ—535բ. 18. Մովսէսի վարդապետի Եղնկացոյ գրեալ պատասխանի ի Տրապիզոն առ հատուածեալ երէցն Գրիգոր: Գանդի մարդ իմաստուն զճշմարտութիւն միշտ աւետարանէ...:

Թղ. 535բ—542ա. 19. Բանք զեղեցիկ եւ պիտանիք երանելոյն Խոսրովու: Տեղի աղօթից զիրք սուրբ զեղեցիկ մեղ ուսուցին...:

Թղ. 542ա—545բ. 20. Թուղթ Հայոց կաթողիկոսի Կոստանդեայ յաստուածապահ զեղեկէն Հռոմկլայ առ թագաւորն Հեթում ի մայրաքաղաքն Սիւս. պատասխանի թղթին որ ի պապէն բերաւ ի թղթին Հայոց ՈՂԵ. որ գրեցաւ պատասխանի ի ձեռն արդիւնական վարդապետի Վարդանայ յարմարեալ: Քրիստոսապաշտեալ սուրբ թագաւորի...:

Թղ. 548բ—548ա. 21. Այլ բան վանականին Վարդանայ գրեալ: Զի՞նչ է ճրագալուցին լուծանելն...:

22. Այլ բան վասն հաւատոյ ասացեալ սուրբ վարդապետին Վարդանայ: Կենսաբուղիս սուրբ աւետարանն...:

23. Յաղագս աստիճանաց եկեղեցոյ թէ ո՞ր եցոյց Քրիստոս կամ ե՞րբ աստիճանեաց զնոսա:

Թղ. 548ա—557ա. 24. Մովսէսի Խորենացոյ, զոր կարգեաց վասն թագաւորաց Հայոց: Մովսէս Խորենացին զչարս թագաւորաց Հայոց այսպէս կարգէ...:

Թղ. 557ա—562ա. 25. Յաղագս ժողովոցն որ ի Նիկիա եւ յայլոցն եղեն:

26. Գիրք Հերձուածոց, թէ քանի եղեն Հերձուածոց ի սկզբանէ մինչեւ ցայս: Առաջին Հերձուածոցն Հեթանոսք եղեն...:

Թղ. 562ա—571բ. 27. Պաւղոսի վարդապետի ասացեալ ընդդէմ ժողովոյն Բաղկեդոնի. եւ պատասխանի թղթոյն զոր գրեաց առ նա Թէոփիստէ: Աստուածային եւ մեծ առաքեալն Պաւղոս գրէ առ Կորնթացիսն...:

Թղ. 571բ—580ա. 28. Կարգ եւ թիւ կաթողիկոսաց Հայոց. ... աշխատեալ յԱզա-

րիայէ բանասիրէ ի Կոստանդնուպոլսի թղթին Հայոց ՌԾԸ:

Թղ. 580ա—587բ. 29. Բանք զեղեցիկք եւ յոյժ պիտանիք յաղագս պսակի ամուսնութեան եւ աստիճանաց ազգականութեան, հոգեւորն եւ մարմնաւորն, թէ քանի պորտն ոչ է ամուսնութեան: Գիտելի է զի կանոնքն է այնոցիկ...:

30. Դարձեալ յաղագս ազգականութեանց բաժանման այլ խրատ, արարեալ վարդապետին Յակոբայ վասն ազգականութեանց (կից աղիւսակք):

31. Այլ խրատ (Յովհ. Երզնկացոյ).

ա. Վասն պսակի եւ ամուսնութեան: Եւ արդ որ այսպէս սրբութեամբ սնանին եւ լինին կտրիճ ժե. տարու...:

բ. Յատկութիւն խոստովանութեան այսքան է:

գ. Յաղագս շնութեան եւ պոռնկութեան բանք:

դ. Դարձեալ գրեմք վասն գողութեան որ հակառակ է Աստուծոյ:

ե. Վասն կիւրակէի եւ աղօթից: Արդ պարտ է քրիստոնէի աւուրն երեք անգամ աղօթել...:

Թղ. 588ա—594ա. 32. Յիշատակարանք Սիրմէն Լեհացոյ եւ Աղարիայի:

Թղ. 594ա—600ա. 33. Ողբ (տե՛ս վարը):

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՍԱԿԱՌՈՒՔ ԱՐԱՐԵԱԿ ԱԶԱՐԻԱՅԻ ԲԱՆԱՍԻՐԻ

Գութն արարչական խնամոցն Աստուծոյ եւ անդունդք սեռն եւ յստակ սիրոյ նորա անմեկնելի եւ անորիչ են արարելոցն յերմէ լուսավարժ եւ բարեբուղիս ստեղծագործելոցն, յառաջնոց մինչեւ ի հուսկ յետին արարածս...:

Արդ աւարտ առնելով բանիցս, զի բազմութիւն խօսից տաղտկութիւն է լսելեաց: Բայց ոչ կամիմ զանց առնել եւ հարեւանցի անցանել, այլ կամիմ եւ ձեզ ծանուցանել զկանոնութիւն ժամանակիս եւ բազմազան զանցս աղէտի, որ ես աչօք իմովք տեսի. զորս ի բազմաց զսակաւն պատմեցից փոքր ի շատէ տաղիւ չափ ոտանաւոր, զի եւ դուք գիտիցէք թէ որպիսի նեղութիւն եւ չարչարանք զտին. եւ յամենայնէ փրկեաց զիս ըստ Պօղոսի, եթէ Որք կամիցին աստուածապաշտութեամբ կեցալ ի Քրիստոս Յիսուս ի հալածանս կացցեն. եւ Չարչարիլ մարմնով փրկութիւն է հոգւոյ. եւ թէ Չարչարանք որ վասն Քրիս-

տոսի՝ կեանք են յաւիտենական: Եւ Տէրն սոսէ թէ Յաշխարհիս աստ նեղութիւն ունիցիք. եւ թէ Նեղ եւ անձուկ է ճանապարհն որ տանի ի կեանսն յաւիտենականս. եւ Վայ ձեզ որ ծիծաղիքք. եւ թէ Երանի սպաւորաց եւ որ քաղցեալ եւ ծարաւի իցեն: Եւ թէ պէտմեք չարչարեցաք, տանէ եւ ի հայրենեաց զրկեցաք, այլ յոյս ունիմք հոգւով մխիթարել:

Եւ արդ ցանկութիւն եւ փափաք, որ զի բազմադիմի է օրինակօք տեսանի. եւ բաժանեալ ի վերայ բնութեանս՝ ումեմն փառաց եւ մեծութեան եւ այլ ումեմն յաղթութեան եւ այլք յայլ իմն հեշտութեան եւ փափկութեան աշխարհիս եւ տիրապէս հասանելոյ ի կամս սրտի: Իսկ ես նուաաստ եւ յետինս ի ծառայիցն Աստուծոյ, ծառայս մեղապարտ Աղարիայ եւ անարժան եւ տրուպս ի դասս բանասիրաց, զամենայն ցանկութիւն եւ իսորհուրդ մտաց եւ զյօժարութիւն կամաց զխորհուրդ մտաց եւ զյօժարութիւն կամաց երկրորդ եւ յետին համարեցայ առ այս աստուածային գանձիս ստացումն, եւ զսա ստատուածային գանձիս ստացումն, եւ մեծութիւն անկոյս յիշատակ անջնջելի եւ մեծութիւն անկոյս զողտելի: Եւ զի ամենայն գործոց բարեաց թափուր եւ ունայն եմ եւ ոչ ունիմ ի մարմնաթափուր եւ ունայն եմ եւ ոչ ունիմ ի մարմնաթափուր յաղագս իմ յիշատակ յետամնաց զինիւրաց յաղագս իմ յիշատակ յետամնաց մահուան իմոյ եւ ոչ հոգեւոր ըստ մարգարէին, թէ Որ ունիցի զաւակ ի Սիոն եւ ընտանեակ յերուսաղէմ: Եւ իմ վասն այսր յուտանեակ յերուսաղէմ: Եւ իմ վասն այսր յուտանեակ յերուսաղէմ ժամանակս բազում խատասիրեալ յերկար ժամամբ յուտանապանօք, այսր եւ անդր յամամբ յուտանեակ իմ եւ ոչ զտանէի ըստ իմում կամաց, այլ ցիր եւ ցան եւ ոչ համարումար, որպէս տեսանէք աստ ժողովեալ ի մի տեղ: Այլ որպէս միոյ մարմնոյ մասունս ի բազումն յողեալ՝ առ ոմն ձեռք եւ առ ոմն ի բազումն յողեալ ի միմեանց երկորեայ եւ ոտք անջատեալք ի միմեանց երկորեայ եւ ես առաւել ճանապարհօք. իսկ եւորեայ եւ ես առաւել ճանապարհօք. իսկ ի բաց եղեալ զտկարութիւնս մարմնոյս, զորոլորն լրամբ խնդրէի. եւ ի յերկրէ երկիր եւ զաւտէ ի գաւառ չըջեալ որոնէի եւ հարցանէի. եւ ելեալ ի հայրենի գաւառէս իմոյ ի Սամոյ եւ յուղի անկեալ եկի ի աստուածապահ մայրաքաղաքն Կոստանդնուպոլսիս, զի լուայ եթէ գտանի ի պատրիարքն Կոստանդուպոլսիս Գրիգոր Կեսարացի քաջ հոգեւորն եւ անյաղթ փիլիսոփայն, որ էր լցեալ աստուածաշունչ զբովք, ոչ թէ միայն Հին եւ Նոր Կտակարանօք, այլ եւ արտաքին գրոց. եւ նա ի բազում գրեանց եւ ի բազում տեղեաց ժողովեալ էր ի մի: Զոր ես անարժանս

Լիկալ յարեցայ ի նա. եւ աշակերտեալ առ նա՝ տեսի զտիեզերալոյս առաքելոցն եւ զսուրբ ժողովոցն կանոնս եւ յոյժ ուրախացեալ ետու գաղափարել: Եւ ես ջանացի այլ եւս յաւելուլ եւ հարստացուցանել, զի մի ինչ պակաս գտցի: Եւ էր յոլով գրեանք ի Կոստանդնուպոլսիս եւ գտանէր զո՞ր եւ խնդրէր սք. եւ ես դաի զորս ի քահանայս եւ զորս ի աշխարհականս եւ զորս ի այլազգիս. զորոմանք բազում աղաչանօք հազիւ տային ինձ վասն նախանձու: Եւ ժողովեցի բազում բանս եւ զանազան կանոնս եւ առանձնական եւ հասարակ ժողովոց ի մերոց եւ օտարասեռն ասանց բազում աշխատութեամբ. հաւաքեցի իբրեւ զծաղիկ ի պսակս բոլորեալս, զի լինցի պատճառ հոգեւոր զբոսանաց ամենախակ անձին իմոյ եւ ի սիրտիս սգապատ յոգոյս, որքան աստուածային կամօք ի մարմնի տաղաւարիմ եւ զինի հրաժարման աշխարհէս առ երկնաւորսն յիշատակս բարեաց մնալոյ ինձ եւ ծնողաց իմոց, այլ եւ զարմից, կենդանեաց եւ ննջեցելոց, զորս աղաչեմ յիշել ի Տէր Քրիստոս թողութիւն մեղաց:

Արդ ունի գիրքս այս բուն ու բոլոր կանոնս առաքելոց եւ հայրապետաց եւ առանձնակի ժողովոց սուրբ Վարդապետաց, այլ եւ զբուն Դատաստանադիրսն, նաեւ զերիցս երանեալ եւ երկրորդ Լուսաւորչին մերոյ զխապետին տեսուն տէր Ներսէսի զբուն զԼնդհանրականս եւ զայլ զեղեցիկարան վարդապետութիւնս եւ պատասխանիս ընդդէմ այլազգեաց: Այլ եւ զերկար եւ պիտանի խրատս սուրբ վարդապետին Դաւթի կանոնատառս, այլ եւ զանէճս եւ զօրհնութիւնս Աղթամարայ կաթողիկոսին, այլ եւ զհերձուածոցայն թէ քանի՞ են եւ որպիսի հերձուածս: Այլ եւ զթիւ հայրապետացն, թէ որչափ է. այլ եւ բազում բանս եւ խրատս եւ զանազան կանոնս, զոր գտցես լրիւ ի ցանկ մատենիս:

Բայց ժողովեցաւ սա ի չար եւ ի դժուար ժամանակս, որ Հայոց մեծ թղ. ՌԾԲ. որ մինչ ի թղ. ՌԾԸ հազիւ ի մի հաւաքեցի. յուրում ազգ Իմայէլեան առին զաշխարհս յաւար եւ ի գերութիւն ասպատակաւ եւ անխնայ մաշեն ի սուր սուսերի զքրիստոնեայս: Նաեւ ժամ նախ քան զգրել տառիս աւերեալ եղեւ աշխարհս մեր ի ձեռլայեաց, յոր եւ ես նուաաստ եւ տառապեալ նշդեհս տարաշխարհիկ եղեալ ի հայրենի տեղոյ իմոյ եւ ի ժառանգութենէ եւ չըջելով իմ տեղեաց ի տեղ, եւ փոխելով զաւտէ ի գաւառ. եւ ոչ գտի հանգիստ ոտից

իմոց, այլ իբրեւ զոչխարս մորորեալս եւ կամ թռչուն մի որ ի բունոյն ոստնու եւ յերամէ հեռանայ, ոչ եւս գտնու զընկերան. այսպէս եւ ես ոչ գտի տեղ խաղաղ, ուր զիցեմ զգլուխ իմ. այլ եւս անկայ ի ձեռս անօրինաց, որպէս ձագ յորոգայթս սրսողաց եւ յետ բազում չարչարանաց եւ դառն կտտանաց՝ մօրէ մերկ եղեալ՝ հազիւ մազապուրծ լինալ զերծայ ի ձեռաց նոցա ողորմութեամբն Աստուծոյ, որպէս եթէ ի ժանեաց առիւծոց: Եւ ով կարէ պատմել կամ ընդ գրով արկանել զանհանգուրթելի նեղութիւն ժամանակին, որոց եւ լուրն պակուցանէ զլսողան. ուր եւ բազումք, մանաւանդ բնաւն անդակիցք իմ եւ ազգայինք, ի պէսպէս մահս եւ ի գերութիւնս մատնեցան, մեծ թշուառութեամբ արտաքս քարչեալք ի մայրենի գրկաց, ի պանծալի գաւառէն Սասնոյ, վասն ըստ մեղաց մերոց եւ բազմաթշուառ բերմանց ժամանակիս, որ աշխատութեամբ ընուեալք՝ ուստեք օգնութիւն ոչ ունելով, որպէս արժանն էր ի թաղաւորաց եւ յիշխանաց ի Քրիստոս հաւատացելոց. այլ միայն յԱստուած յուսացաք ըստ խրատու մարգարէին, որ ասէ թէ Ընկեա ի Տէր զհոգս քո. եւ զարձեալ թէ ո յուսայ ի Տէր որպէս ի լեռն Սիոնի. յորոյ օգնութեամբ եւ տուչութեամբն եկի ի Կոստանդնուպոլիս եւ ետու գրել ըստ իմում կամաց եւ ախորժանաց զայս տենչալի Կանոնագիրս լիակատար:

Յաղազս որոյ յոտս անկեալ սրբոցդ եւ իմաստնոցդ, պատահելոցդ սուրբ մատենիս եւ աստուածատուր բուրաստանիս եւ օգտելոցդ իսկ ի խոչոր աշխատութենէ աստի իմմէ, սրտի մտօք արժանի առնէք յիշման ի մաքուր աղօթս ձեր զծնողան իմ բարեբարոյ՝ զհայրն իմ Մելիքսեթ եւ զմայրն իմ զՆսէֆ, զեղբարան իմ զՍահակ եւ զնատարն եւ զքոյրն իմ Ծահկուն, Մուղալն եւ զՀեռիփսիմէ եւ զհօրեղբարան իմ զտէր Ներսէս եւ զկարապետն եւ զամենայն երախտաւորս:

Արդ ի սոյն բազմալրդով ժամանակիս կատարեցաւ զիրքս այս ձեռամբ ումեմն Լեհցի Սիմէոնի նօտարի:

Եւ զի այս վերոյիշեալ վրէժխնդրութիւնս ի Տեառնէ է յազազս պէսպէս չար զնացիցն մերոց, քանզի մեղաք յամենայն գործս մեր եւ անօրինեցաք ըստ ամենայն զնացից մերոց, եւ առ հասարակ ամենեքեան խոտորեցաք, յանցեաք եւ ապատամբեցաք եւ անպիտանացաք ըստ մարգարէին. մանաւանդ որք

դաստիճանս ունին զառաջնորդականս, օտարացան միանգամայն ի ճշմարտութենէ եւ եղեալ ծառայք չար տէրանց, մամոնայի ասեմ եւ այլոցն. որ նմին հետեւին եւ լուցին լիզուք նոցա ի խրատուէ եւ յանդիմանութենէ եւ գրեթէ ամենայն բարի հետեւումք լուցին յամենեցունց, սիրելով զչարն եւ առնելով զվատթարն, որ չէ հաճոյ Աստուծոյ:

Որով տացէ մեզ Քրիստոս Աստուած զիտել զնա եւ զնալ ի ճանապարհս նորա եւ առնել զկամս, զի մի ի սպառ կորիցուք եւ ի դժոխս ներքինս մտցուք՝ տանջիլ ընդ դեւան ի հուրն յաւիտենից. որմէ փրկէ Քրիստոս Աստուած զամենայն հաւատացեալս. եւ նմա փառք յաւիտեանս. ամէն:

Կը յաջորդէ Ազարիայի պատմական ոտանաւորը, զոր տե՛ս վարը:

Այս Կանոնադրէն ապա օրինակ մը հանած է Յակոբ Եպիսկոպոս Կուտինացի, 1611ին ի ձեռն Արսլան գրչի, ի Կ. Պոլիս: Յիշատակարանին մէջ կ'ըսուի.

«Տեսի անդ կանոնս, կատարեալ զիրս Կանոնաց, զոր հաւաքեալ էր զԿանոնս Առաքելոց, Վարդապետաց, Հայրապետաց սրբոց սուրբ վարդապետն Գէորգ Կիլիկեցին, որ է Սոցի. եւ անտի առեալ էր զօրինակն երիցս երանեալ քաջ բարոնապետն մեր տէր Գրիգոր վարդապետն: Եւ ի նմանէ առեալ էր զօրինակն աշակերտն նորա տէր Ազարիա Սասնեցի. զի նա բազում ջանիւ խնդրեալ էր բազում տեղիք ժողովոց ի մի վայր. ի վերայ այն կանոնացն առաւել աւելեաց բազում կանոնս ի բազում օրինակաց այնպէս փարթամ եւ հարուստ, որ ոչ գտանէր ազգիս մերում ի մի տուփ ժողովեալ:

Ձեռ. Կուտինայի. Հմմտ. Մ. Վ. Ազաւնունի, Բիւզանդիոն, 1897, Թ. 214: Յիշատակարանիս օրինակը ուղարկած է ինձ Բարդէն Եպիսկոպոս Կիլիկեցեան:

Հայ Կանոնագրքի պատմութեան համար կարեւոր են Յակոբ Եպիսկոպոսի այս տուգները: Ասկէ կը տեսնուի թէ Ազարիայի Կանոնագրոց հիմ ծառայած է՝

1. Գէորգ Լամբրոնացոյ օրինակը, որ հաւանօրէն նոյն էր յէականս Վիեննայի Թ. 810 ձեռագրին հետ:

2. Գրիգոր Կեսարացի զայն ճոխացուցած է նոր յաւելումներով, կամ ինչպէս Ազարիա կը վկայէ «նա ի բազում գրեանց եւ ի բազում տեղեաց ժողովեալ էր ի մի» այլ եւ

այլ հասուածներ եւ զանոնք մուծած Գէորգ Լամբրոնացոյ օրինակին մէջ: Թէ յորո՞ւմ կը կայանային Կեսարացոյ օրինակին առաւելութիւնները, այս մասին ակնարկութիւն չ'ըներ Ազարիա: Ինձ կը թուի թէ Կեսարացոյ յաւելումներն են Բ. 41—44, 49, 57, 62—70 եւ 71—72 յօդուածները, ինչպէս նաեւ Ա. 1—2, այն է Միսիթար Գոշի Դատաստանագիրքն եւ Ասորա—Հոռվմէական Օրինագիրքը իր յաւելումոց մասերով. իրենն է նաեւ կանոններու ժամանակագրական դասաւորութիւնը: Կեսարացոյ այս խմբագրութիւնը, որ Կանոնագրոց Բ. խումբը կը կազմէ, ԺԷ. եւ ԺԸ. զարերուն յաճախաթիւ օրինակներով բազմացուցաւ: Այս խումբին կը վերաբերին ի մէջ այլոց՝ Վիեննայի Թ. 256, 579 եւ 581 կանոնագիրքները:

3. Ազարիա Սասնեցի կ'օրինակէ Կեսարացոյ խմբագրութիւնն «եւ ես ջանացի, կ'ըսէ, այլ եւս յաւելու եւ հարստացուցանել, զի մի ինչ պակաս գտցի»: Ազարիա իր յաւելումներն ամփոփած է Ձեռագրին Գ. լուծարին մէջ. այսպէս ենթադրել կու տան իր խօսքերը. «Եւ ժողովեցի բազում բանս եւ խօսքերը. «Եւ ժողովեցի բազում բանս եւ զանազան կանոնս եւ առանձնական եւ հասարակ ժողովոց՝ ի մերոց եւ օտարաստանացանց բազում աշխատութեամբ»: Ակնարկուած «օտարաստան ազանց» կանոններն են առանց տարակուսի Ս. Օգոստինոսի կանոնք (Գ. 7—8):

Ազարիայի Կանոնագիրքը տարածում չգտաւ. որչափ ինձ ծանօթ է՝ անկէ օրինակ մը միայն հանուած է, եւ այն Յակոբ Կուտինացի Եպիսկոպոսի համար, ինչպէս յիշեցինք վերադոյն:

Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ

ԱԶԱՐԻԱՅԻ ՍԱՍՆԵՑԻՈՅ

ՈՂԲ Ի ՎԵՐԱՅ ՀԱՐՈՒԱՅՈՅ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԳԱՒԱՌԱՅՆ ԵՒ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ՀԱՅՈՅ Ի ՁԵՌԱՅ ԶԵԼԱԵԱՆՅ

Արդ Հայկազնեան մեծ տօմարի հազար յիսուն ութերորդի Արքայութեան Տաճկաց ազգի ԺԳ. ամն սուլթան Ահմատի ի ժամանակըն վերջացեալ, երկիրս անթիւ չարեօք լըցեալ, Տէրունականն բան կատարեալ, զոր կանխագոյն մեզ ծանուցեալ:

Ազգ ի վերայ ազգի չարժեալ, միմեանց երկրի աւեր անեալ: 10
Եւ թագաւորք յոյժ չարացեալ, միմեանց երգմանց դաշըն սրտեալ: Դատք 'ւ իրաւունք նոցմէ բարձեալ, ի դատաստանս կաշոս առեալ: 15
Չանպարտ զարդարան եղեն խոտեալ, եւ զըստահական յառաջ անեալ: Եւ փաշայից սանձախ տըւեալ, յորմէ խընդամբ եղեն զնացեալ: Եւ յետ սակաւ աւուրց անցեալ, կըրկին զայն տեղն այլոց տըւեալ: 20
Եւ նա զընացեալ զնա հալածեալ, եւ ի թախտէն ըզնա հանեալ: Իսկ նա եղեւ յոյժ տատանեալ, յամենեցունց անարդ թըւեալ: 25
Վասն այն եղեւ ապըստամբեալ, յիւրմէ մեծէն զըլուխ քարչեալ: Չգորս բազումս առ ինքն կուտեալ, եւ անձնիշխան զինքն արարեալ: Եւ զայն համբաւ արքայն լըւեալ, զօրըս բազումս առ նա յըլեալ: 30
Իսկ նա զամէնքն կոտորեալ, եւ յարքայէն ոչ երկուցեալ: Այլ եւ յաճախ նա զօրացեալ, եւ իւր հեծեալն զօրացուցեալ: 35
Չաւար պարգեւս նոցա տըւեալ, եւ զմեծութեան փառս խոտացեալ: Վասն այն եղեն յոյժ զօրացեալ, որ ձէլալիք են անուանեալ: 40
Չգիւղ եւ զքաղաքըս աւերեալ, զարս եւ զկանայս գերի առեալ: Չորրս եւ զայրիս ոչ խընայեալ, զհարուստ, զաղքատ սրոյ անցուցեալ, Չծեր եւ զտղայ ոչ ողորմեալ, զիւրեանց զըրաստ եւ զինչս առեալ: 45
Եւ որք այսպէս անողորմ լեալ, անագորոյն սիրտ քարացեալ: Նոցա մեծին պատիւ տըւեալ, հաղարապետ զնոսա կարգեալ: Նաեւ զիւան մեծ արարեալ, ամենեցուն պատուէր տըւեալ: 50
Եղբա՛րք, պա՛րտ է մեղ քաջանալ, մինչեւ ի մահ պատերազմեալ: Յայնժամ զօրացն ի մի եկեալ, առ իւր իշխան զայս ասացեալ: Մի՛ երկընչիք զըլուխ մեր լեալ, մեր քո ծառայք հընազանդեալ: 55

Խորագիր չունի Ձեռագիրը: 20 տուեալ: — 24 թուեալ: — 29 լուեալ: — 47 տուեալ: — 50 տուեալ: